

УДК 130.2

Г. М. Горохолинська
старший лаборант кафедри теоретичних основ і загальної електротехніки,
здобувач кафедри культурології та мистецтвознавства гуманітарного факультету
Одеського національного політехнічного університету

КАЗКИ ЯК ПЛОЩИНА ПОЛІЛАТЕНТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ КУЛЬТУРНО-МЕНТАЛЬНИХ КОНОТАЦІЙ НА ПРИКЛАДІ КОНЯ

Казки¹ виступають як культурно-ментальна площина, що впливає на формування та прояв особистості в соціокультурному середовищі макросвіту. Ф.М. Достоєвський вказував на три ланки впливу на людську свідомість: таємниця, диво та авторитет. Ці елементи найбільш чітко залишають свій слід у свідомості та сприйнятті об'єктів протягом життя людства. Кожне з цих понять виражене у казках. Б. Вонсовський говорив, що основними цінностями для молодого покоління мають бути «*Vog, Honor i Ojczyzna*» [1], що симптоматично є праобразом тезису письменника срібного століття. Ідея впливу на поведінку наступних поколінь (бажано чи не бажано) є старою, як світ. Ідея зворотного зв'язку є важливою віхою в дослідженні культурно-ментального сприйняття світу.

Казки являють собою величезну семіосферу для дослідження культурно-ментальних особливостей. Більшість дослідників не тільки пропонують свою класифікацію, систематизацію або моделювання формування казок у часі та просторі; але й вводять новий казковий матеріал, таким чином формуючи свідомість наступних поколінь, що ростуть на цих казках. Необхідно перерахувати фундаментальних дослідників семантики та морфології казки: В.Я. Пропп (величезний вклад у систематизацію, аналіз та моделювання етапів та зародження чарівних казок), А.Н. Афанасьєв (збирання емпіричного матеріалу та аналіз казкової сюжетики), Є.М. Трубецький (пояснення для розуміння чарівних казок з православної точки зору), Л.Ф. Дунаєвська (аналіз та введення нових понять у систему українського дослідження казок – не потребує просторових коментарів, оскільки всім відомий її фундаментальний вклад), В.Ф. Давидок (класифікація та моделювання часу появи казок), І. Rzepnikowska (проаналізувала та порівняла багатий казковий матеріал слов'янської культури), І.П. Березовський (порівняння та аналіз сюжетів казки та вичлененням історичних нашарувань фольклорної одиниці), О.Ю. Бріцина (збирання та аналіз фольклорного матеріалу), В. Юзвенко (збір, систематизація та аналіз українського фольклору), Е.К. Ромодановська (дослідження історії давньоруської культури), А.А. Аарне (систематизація казкових сюжетів, що дала поштовх до нових досліджень вченими всього світу), С. Томпсон (унікальний показник казкових типів), Х.-Й. Утер (удосконалення класифікації казок А.А. Аарне), І.Я. Франко (збирання та аналіз українського казкового матеріалу), В. Балушко (ініціація як сакральний обряд давніх слов'ян, змодельований на базі чарівних казок), Якоб (філологічний аспект казок) та Вільгельм (аналіз матеріалів) Грімм (внесок у дослідження казкознавства як особливого національного мистецтва неможливо переоцінити; в час важких змін та бурхливих переплетів свого історичного періоду вони змогли не тільки збирати матеріали для дослідження (зрозуміло, що з допомогою друзів), але й аналізуючи його – піднести на новий щавель розвитку) та багато інших дослідників. Кожен із них зробив свій внесок у дослідження казок взагалом (як у збиранні етнографічного матеріалу, так і в дослідженні), структурному аналізі та семантичному розборі. Культурно-ментальні особливості народної творчості фольклору загалом та українського зокрема, цікавили таких вчених: Ж. ле Гоффа (розкриття семантики дій та ритуалів, сновидінь та повір'їв), А.Я. Гуревича (унікальний матеріал

та його аналіз, для розуміння свідомості середньовіччя та семантичного аналізу світосприйняття людей того часу), К. Багратіон-Мухранську (аналіз української літератури, порівняння національних аспектів у фольклорних одиницях), Н. Рудакову (міфологічні мотиви та образи українського фольклору), О. Левчук (символіка зооміміа коня), П. Чубинського (збір та аналіз українського фольклорного матеріалу), В. Войтовича (особливості української міфології), Н.М. Гальковського (народна культура у літературі), О.В. Гуру (символіка тварин у слов'янській культурній традиції), О. Грушко (слов'янська міфологія), М.І. Костомаров (особливості української культури), С. Плачина (давньоукраїнська міфологія), В.В. Потебня (особливості міфологізації та символізму в народній культурі) та ін.

Семантика образу коня в народній чарівній казці частіше за все розкривається в контексті трансцендентального зв'язку між двома світами – світом живих та мертвих [3; 5; 6; 13]. Особливості ж культурно-ментального сприйняття цього предмету в українській казці дають змогу виокремити основні семантичні значення коня для подальшого розуміння сенсу його зображення, зокрема в українському іконописі [6; 14] або ж як складова частина української семіосфери загалом.

Людина створює казку під впливом свого досвіду, менталітету, локальних особливостей природного середовища тощо. Через деякий проміжок часу та сама казка виступає вже як невід'ємний елемент культури, що формує менталітет жителів тієї території, де вона побутує. З часом сюжет казки може змінюватися, герої можуть змінювати свою полярність. Основний мотив оповідання залишається незмінним до того часу, поки *поставлена проблема* буде актуальна на певному просторі. На думку спадає паралель із «процесами» та об'єктами відображеними К.Г. Юнгом [20] стосовно того, що предмети та об'єкти можуть змінюватися відповідно до часу виникнення, а от процеси, що вони символізують, – ні. Так, кінь демонструє процес переходу. Важливо, що ця риса стає такою не «навмисно», як камера схову сакрально-чарівної або морально-повчальної інформації, а виступає на перший план згодом, ніби розквітає у середовищі народної яви, що може змінити навіть таврований матеріал, поданий носіями, що здобули вищу освіту та видають за казки витяги з видатних шедеврів світової класики. Частина з всесвітньо відомого «Декамерон» Дж. Боккаччо (новела Філомени, яка розповіла її на другий день своєї подорожі, про Бернабо з Генуї, що заклався на свою дружину), у вигляді «Повість о купце, заложившемся о добродетели жены своей» [14], що згодом перекочувала до жанру казок. Ось тут починається найцікавіша частина. Немає потреби детально аналізувати структуру та зміст цієї повісті, це вже зроблено багатьма дослідниками, зокрема *Iwona Rzepnikowska* доволі щільно зверталася до цього питання [16], і немає сумнівів, ще матиме місце більш детальний аналіз цього питання у майбутньому. Що ж цікавого тут для вибраної теми? Аналізу не піддалися казки, записані на території нашої держави, зокрема казка «про Вірну дружину» [17]. На перший погляд, всі казки цієї тематики схожі, але наші приймають більш локалізовано виражений характер, місце дії не переноситься до невідомої місцевості, а знаходиться в полі розуміння рядового слухача казки. Чому це

¹ Під казками розуміється твір, написаний у прозі (чарівного чи соціопобутового характеру), що не претендує на історичну достовірність оповідання та має експліцитно виражений вигаданий сюжет.

відбувається? Чому казки, що своїм виникненням повністю завдячують писемному джерелу конкретного автора, змінюють свою локальну місцевість в оповіданні? Відповідь проста – казки типу «закладання на дружину» демонструють зворотній перехід від загальнолюдського глобального розуміння тексту до конкретно локального оповідання, доступного певним людям. Культура мікросвіту людини нашарована на загально прийнятій та поширеній погляді макросвіту у глобальному розумінні культурологічної бази ойкумени. Спочатку у Боккаччо місце дії – Генуя, потім у «*Повість о купце, заложившемся о добродетели жены своей*» місце дії – Париж, у казках Верховини – це просто «місто». Переноситься не сюжет казки, а часткові локальні особливості, наприклад султан змінюється на поліцейського або на царя. Тому доцільним буде зауважити, що казки, незважаючи на джерело своєї появи (виникли вони локально, або завдячують своїй появі письмовому джерелу,) мають важливе значення у розкритті менталітету мешканців. Приклад із тематикою вірної дружини було обрано через несумнівність шляху трансформації другорядних елементів казки, що виявляють можливість зміни казки під локальні особливості слухачів. Саме такі зміни вказують на етнокультурний феномен нашарувань свідомості середньостатистичних людей на глобальні культурологічні пласти, що відкривають шлях до вивчення культури та світосприйняття пересічних громадян. Вони дають опис *свого* світогляду, незважаючи на першоджерело казки. Автор казки прилаштує її сюжет до потреб аудиторії, щоб проблеми героїв стали ближчими для людей. Мотив зрозумілий – зацікавлення аудиторії, тому немає сумнівів у його бажанні ілюструвати близькість вибраного сюжету відповідно до потреб та розуміння аудиторії. Можливим стає використання цих другорядних елементів як маркерів культурологічного феномена менталітету конкретної ойкумени. Існує величезна кількість таких структурних одиниць, що використовувалися спочатку в казковій семантичній площині, а потім у популяризований літературі². Прикладом цього є гори, що стикаються одна з одною у певний час (казка «Залізний вовк» записана 1955 р. «Казки Верховини»), та гори-велетні, що стикаються одна з одною у Дж. Толкіна у його всесвітньо відомих фантастичних творах «Гобіт» та «Володар пернів» (перша книга про гобітів вийшла у 1937 р.). Іншим прикладом імпліцитних зв'язків, відображених в експліцитних формах, є бузинна паличка у казці «Залізний вовк» (зламавши бузинову паличку, Мишко здолав Чорного монаха) та бузинна паличка у Дж. Роулінг у циклі книжок про Гаррі Поттера. Такі приклади безліч. Але поєднують їх усіх фантастичність події та псевдоісторизм подій твору. Тепер можна перейти до предметного аналізу образу коня в українських казках.

В. Давидюк вважає, що ідея казкового коня є результатом його одомашнення [9]. Але через варіативність мітохондріальної ДНК, що успадковується більшістю організмів по материнській лінії, не можна говорити про спільного пращура у сучасних коней [13]. Тому питання про початок та формування локальних особистостей одомашнювання коней виходить на світовий рівень, таким чином, актуальним стає час, коли кінь із предмету полювання стає домашньою твариною, що використовують у побутових цілях. В. Давидюк стверджує, що казки могли розповідатися звірам, на яких полювали для відволікання їх від дій мисливця. Коней приручили у IV тис. до н.е. на території Північного Казахстану, дані підтверджені знахідками залишків кумису та відбитками уділів на зубах тварин, а самі домашні породи тварин належать до III тис. до н.е. [13]. В. Давидюк датує цей процес V – IV тис. до н.е. території Середнього Подніпров'я [9], хоча останні дослідження в цій сфері кажуть про неправомірність цієї думки [11], ще у V тис. до н.е. мало місце полювання на коней на цих територіях. З III – II тис. до н.е. на коней вже не полювали для того, щоб з'їсти (їх ловили та схрецьували з домашніми тваринами для покращення породи). Але археологічні дані кажуть про вжи-

вання конини в їжу українцями, що у IX – XIII ст. [1], хоча з приходом християнства конина майже повністю зникла з раціону пересічного українця минулих століть. Причому на території Подолу (ремісницького району Чернігова) конину (домашню) вживали довше ніж на території Дитинця (проживала соціальна верхівка того часу). З XIII ст. конина стає в одну ланку з мертвечиною під час голоду [1]. М'ясо ж тарпана вживали до XIX ст. [4]. Л.Ф. Артюх пов'язує таке табу із впливом християнства на тогочасне язичницьке населення. На думку дослідника, активне протиставлення язичницького символу коня викликало відмову від споживання в їжу [1]. Чи може справа тут не тільки в християнстві? Офіційним часом хрещення Русі випадає на 988 р., поодинокі випадки християнських правителів мають місце раніше, «місіонерська робота» священнослужителів, зокрема братів Кирила та Мефодія (відголоски християнства могли потрапити різними шляхами до Київської Русі) належать до IX ст. тощо. Чому ж не з'явилася відразу до вживання домашньої конини раніше? Можливо, не останню роль у відмові від домашньої конини (крім особливого присмаку) відіграло монгольське нашествя (XIII ст.) та згодом постійні економічні та воєнні зв'язки з татарами (якими б не були міжусобні війни, часто-густо до них долучалися саме татари). Протистояння іншій культурі породило необхідність знакової демонстрації табу на вживання конини. Тоді ж виникають легенди, де кінь або з'їдає соломку, де ховається у яслах Христос або коні стають перетіленням нечистого духу. Тому не можна вважати семантичний характер казкового коня результатом його одомашнення.

Кінь у більшості казок виступає як помічник/другорядний персонаж [15; 18], що може бути провідником головного героя до поставленої мети. Тему «помічника» головного героя можна продовжити і серед інших дослідників казок. Зокрема, Л. Дунаєвська називає коня вірним товаришем та незамінним помічником у господарстві [10]. Така характеристика має вичерпне місце лише для розбору соціально-побутових казок. При зверненні до чарівної казки семантика коня не вичерпується таким лапідарним визначенням. Звернення до першоджерела (казки) зумовлене традиційно сформованою, але лапідарно відображеною думкою про те, що коні в казках найчастіше несуть у собі функцію помічника/провідника людини в її казково-героїчних вчинках, можуть мати зв'язки з потойбічним світом, образом сонця або вогню [15].

Кінь як невід'ємний елемент сюжетної лінії зустрічається у великій кількості казок, роль його (другорядна чи головна) зазвичай зумовлена сюжетом. Вони відкривають шлях до вивчення та розуміння місця чарівного в свідомості народу. Казки дають доступ до світу несвідомо виражених культурно-ідеалізованих ментальних трансформацій.

Для розуміння проблеми наводиться таблиця 1 українських казок. У ній використано матеріали, зібрані І. Березовським, І. Франком, І. Павликом, Б. Грінченко, В. Гнатюк, О. Пчілкою, Г. Барвінок, І. Рудченко, І. Манжурою, П. Чубинським та ін.

Необхідність поділу коней на види зумовлена важливістю правильного тлумачення образу тварини в українських казках. Немає потреби входити до популярної полеміки з визначення, що таке чарівне або чудотворне чи зокрема фантастичне. Для розвідки достатньо лаконічного зазначення, що всі з вибраного масиву казок несуть чарівне значення, незважаючи на характер казки. Оскільки, якщо цей твір належить до жанру казок, то несе в собі чарівне значення усіх складових елементів своєї структури. Для подолання кутів філологічних суперечок автор статті пропонує називати всіх коней у народних казках «винятковими», а потім, залежно від включення їх до певної групи, продовжувати поділ на коней богатирських та маркерів (залежно від основних характеристик). У такому разі не йдеться про тотемні властивості тварини або зооморфні тенденції казки. У чарівних казках кінь може бути богатирським, або,

² Цей процес не односторонній можлива варіативність переходу сюжетної лінії з одного джерела в інше.

Таблиця 1

№	Назва казки	Вид казки (соціально-побутова чи чарівна)	Характеристика коня
1	Відьми на Лисій горі	чарівна	Перевізник перетворений на тварину з верби
2	Вовк, собака і кіт	звірний епос	Їжа-здобич для вовка та собаки
3	Два товариша	чарівна	Одер Кінь (сильний, але легковірний)
4	Як бідняк звільнявся от злиднів	чарівна	Кінь маркер достатку
5	Як кінь із биком у запуски бігали	звірний епос	Швидкий бігун
6	Покатигорошек	чарівна	Маркер сили героя
7	Про бідного парубка і царівну	чарівна	Засіб для пересування
8	Іван – мужичий син	чарівна	Звичайні коня – маркери сили героя. Богатирський кінь – маркер сили героя
9	Козак Мамарига	чарівна	Кінь Гивер може літати на деревах. Мандрівний кінь на великі відстані. Розмовляє
10	Три брати	чарівна	Чарівний кінь мандрує через весь світ вночі. Літає над деревами. Розмовляє
11	Ненькова сопілка і батіжок	чарівна	Кінь чарівний, створений за бажанням. Над хмарами літає. Розмовляє
12	Залізний вовк	чарівна	Звичайні коня засіб для пересування. Кінь як жертвна тварина для вовка. Чарівний кінь золотогривий
13	Чоловік і дружина	соціально-побутова	Маркер статку, пересувний засіб
14	Як опришок бідняка віддячив	соціально-побутова	Маркер статку, пересувний засіб
15	Панщина	соціально-побутова	Худий кінь – народ, ситий кінь – пани, сліпий кінь – цар
16	Про двох братів	соціально-побутова	Маркер статку
17	Три слова	соціально-побутова	Маркер статку, пересувний засіб
18	Казка про дурного Янка	соціально-побутова	Маркер статку, пересувний засіб
19	Цар і розбійники	соціально-побутова	Сліпий кінь – пересувний засіб, відволікаючий засіб
20	Як пастух перехитрив царівну	соціально-побутова	Пересувний засіб, з'їв отруєну їжу
21	Як бідняк перехитрив розбійників	соціально-побутова	Маркер статку
22	Казка про цигана	соціально-побутова	Маркер статку. Срібна кобила – цінність. Стара кляча – спосіб покарати торгашів за обман
23	Анфіса – золоті коси	чарівна	Засіб пересування, спровокував всю ситуацію з пошуком
24	Баба і глечик молока	соціально-побутова	Товар для обміну
25	З коня верблюд	звірний епос	Хотів стати схожим на лебедя, став верблюдом
26	Кінська голова	звірний епос	Подарувала добрій дівчинці золото та коней
27	Кінська сила	звірний епос	Іскри сипались через те, що старий кінь був підкований, а лев – ні
28	Кінь і бик	чарівна звірний епос	Кінь не скидає хлопчика, бо це не слава для нього
29	Кінь і вовк	звірний епос	Хитрий старий кінь
30	Кінь і собака	звірний епос	Кінь потрібний людині як тяглова сила
31	Кінь медвідь і вовк	звірний епос	Іскри (вогонь) сипались через те, що старий кінь був підкований
32	Кінь, пес, кіт і півень	звірний епос	Старого коня ґазда прогнав
33	Про що думав кінь	звірний епос	Ні про що не думав
34	Сліпий кінь	звірний епос	Допоміг ґазді, а коли втратив зір, хазяїн його вигнав. Дзвонив у дзвін для допомоги
35	Маленький мандрівник	чарівна	Маркер статку. Маленький мандрівник сам обернувся в золотогривого коня. Цариця назвала цього коня смертю царя. Із кісточки возводився
35	Бородка	чарівна	Розірвали царицю два коня – кінь як засіб для покарання
36	Кінь та осел	звірний епос	Гордий та упертий

якщо казка належить до звіриного епосу, праобразом людини. В цьому руслі не зайвим буде згадати поширену серед усіх народів свету легенду/казку/притчу про те, що злий цар/володар/хан наказав знищити всіх людей похилого віку, а того, хто не виконає царський/ханський наказ, очікувала смерть. Звісно, за сюжетом казки/легенди один чоловік/юнак не вбиває свого батька, а ховає його у мішок/кошик/скриню (залежності від казки), потім серед різноманітних труднощів саме стара людина знаходить вихід зі складної ситуації. Саме старий кінь виступає праобразом «хитрої» істоти (казка № 27), зрозуміло, що він більш до-свідчений, оскільки «старий», але якщо звернутися до соціально-побутової казки № 15, коні – стають праобразом людей (бідняків, панів та царя). Простежується поступове заміщення людини на коня, хоча приклад казки № 3 вказує на «легковірність» як ваду старого коня.

У соціально-побутових казках кінь частіше за все виступає маркером статку (цінністю) або засобом пересування – це й не дивно, оскільки, по-перше, коні увесь проміжок часу до ХХ ст. (у селах України поодинокі коні залишилися як засіб для збору сіна у полі й у ХХІ ст.) слугували основним засобом для пересування, а дозволити собі їх могли лише більш-менш заможні люди. Коні стояли в одному ряду з військовою амуніцією, оскільки напряду від них залежала швидкість пересування війська та артилерії. Розрізняли «дорогих коней» для служіння у війську [19] та тяглових. По-друге, коні були одним із ходових товарів, зокрема на торгівлю ними були накладені певні обмеження з початком російсько-турецьких війн. По-третє, коні слугували маркерами шляхетської доблесті, зокрема зображали на коні «лицарів-сарматів» поряд із гербом або володарів, уособлюючи таким чином ідеал лицаря [19]. Кінь у такому разі додає завершеності композиції ідеальної шляхетної людини, з одного боку, вказуючи на загальну західноєвропейську традицію, з іншого, має певні спільні риси з татарськими вершниками, що відбиваються в особливостях одягу та озброєння. Цікаво, що для ілюстрації портретів було обрано такі, де вершник зображений у русі на правий бік [19]. Навіть у сучасних дослідженнях маємо справу з парадоксально живучим культурно-ментальним стереотипом – про правий бік у системі цінностей, який включає у себе християнські протиставлення: добре – погане, біле – чорне, праве – ліве тощо. Історична ретроспектива (не лише для ХVІІ – ХVІІІ ст.) ілюструє соціально-економічні конотації, що лапідарно відбиваються у соціально-побутових казках.

Цікава роль коня у чарівних казках, коли кінь виступає засобом помсти/покарання або як засіб пересування на великі відстані по повітрю або в одну мить. Таким чином демонструються його функції не тільки як чарівного помічника, образ якого розкрито видатним дослідником В.В. Проппом, але й його *надхтонічні властивості*, якщо використовувати термін «хтонічний» із семантичної термінології А.Ф. Лосева [12], про перенесення нехарактерних «чарівних» властивостей на об'єкти.

Зазначаючи істотну різницю між кіньми у прямому розумінні цього слова і кіньми багатирськими, важливо зауважити, що перші хоч й можуть бути розумними, кмітливими або сильними, але мають певні рамки свого існування; для останніх же таких обмежень майже немає – багатирський кінь здатен на все, що не суперечить сюжету казки.

Оскільки визначальне значення тварини симптоматично залежить від виду казки, необхідно поділити матеріал на дві групи: соціально-побутові та чарівні казки. Важливо відрізнити понятійні феномени культурологічного плану як використання образу цієї тварини у сучасних практичних цілях, соціального маркера та багатирського коня, як представника вищого втілення ідеалізованої тварини, або бачити у коня лише трансцендентальну істоту хтонічного порядку чи, навпаки, хтонічну істоту трансцендентального світу. Було встановлено, що казки з групи соціально-побутового жанру найчастіше демонстру-

ють коня як маркера статку людини, незалежно від його особистих характеристик – сили, розуму або вдачі. Якщо людина заможна вона має коня, якщо бідна – ні. Цікаво, що коня можна як отримати, так й втратити у процесі дії казки. Тому можна зробити висновок, що статок людини, маркером якого виступає кінь, не є постійною перемінною, константою як Доля або Недоля. Його можна отримати/вкрати³, можна втратити через невдачу, лиху волю інших людей, особисту некітливості тощо. Кінь також може виступати як антипод людини, якщо мова йде про сліпого або голодного коня. Важливо зауважити, що колір коня не має безпосереднього значення в цьому виді казок. Зовсім інша річ – казки чарівні. Коні в них можуть бути не тільки маркерами статку або хтонічними істотами, що подорожують світами, але виступають як особливі маркери головних героїв. Вони вимагають від казкових персонажів недужої сили або проявити кмітливості там, де більшість людей знавала поразки. І саме вони допомагають героям подолати величезні перешкоди, що неможливо здолати звичайним людям. Доцільно використати термін «багатирські коні». Кінь може виступати посередником між світом живих і мертвих (причому саме з боку потойбічного світу (наприклад, як у казці «Дівчині і мрець», де Ясько приїжджає до Касі на сивому коні, можливо навіть посланець з потойбіччя, оскільки після «особливого» гостя дівчина померла), необхідно зробити зауваження, що він може бути як позитивним персонажем для головного героя та намагатися заманити (або забрати) героя до іншого світу, де його буде чекати смерть, у такому разі кінь безпосередньо належить негативному персонажу – частіше за все, мерцю або нечистій силі. Важливе місце відіграє колір коня. Частіше за все, «сивий» або «блідий», тому важко не помітити паралелі із християнським Апокаліпсисом. З огляду на вже окреслений шлях культурно-метальних перевтілень, перехід знакового символу з однієї семантичної системи до іншої через людину, що розповідає казки, легко розгледіти ці трансформаційні процеси на образі коня в цій групі казок). Такі казки демонструють, ще одну паралель сприйняття світу – зв'язок із правом «мертвої руки». Простежується певна залежність дівчини (нареченої мерця/дружини) від волі померлого навіть після смерті. Таку практику права «мертвої руки» для країн Західної Європи розкриває у своїй роботі видатний дослідник середньовіччя А.Я. Гуревич [7] Смерть людини не ставить нездоланих бар'єрів для спілкування зі світом живих людей. У вибраному Ароном Яковичем прикладі мрець з'явився верхи на коні (колір коня не з'ясовано; в такому разі він, скоріше за все, не демонстрував доброго положення мерця, тому повною мірою можна сказати, що кінь виконував трансцендентальну функцію перевізника). Якщо повернутись до начал українських народних казок, кінь може виступати посередником між нашим і потойбічним світом. Аналогічний висновок наводить і В. Пропп [5]. Симптоматичним є вже те, що сама тварина потрапляє до розділу чарівних дарів та підрозділу чарівних помічників.

Особливим підвидом чарівної казки є зооморфні казки. Тут кінь виступає у різних амплуа, наприклад, хитрої та розумної тварини (казки № 5 та 29) або ненажерливої та проклятої тварини (казка № 36). Неоднозначність сприйняття образу коня показує, наскільки глибоко в'їлися в народне сприйняття протиріччя, котрі мали місце сотні років назад, тому розглядаючи образ коня в народному сприйнятті, не можна конкретно позначити його «-» або «+». Шлях культурно-ментальних трансформаційних процесів може йти напрямом зміни полярності відношення до об'єкта: те, що мало позитивний зміст, стає негативним та навпаки, або евфемізм поняття, адаптуючись до нагальних реалій слухачів казки, стає контамінаційним. Рудименти культів тварин у народній творчості, на які з часом були нашаровані християнські моральні норми, дають інформацію про світосприйняття пращурів, яку через латентність відображення

³ Крадуть коней, частіше за все, разом із грошиками або іншими елементами маркування статку.

не можна отримати з інших джерел. Питання про реконструкцію або конструкцію (залежно від позиції дослідника) життя та культурно-ментального сприйняття світу людей, що відділені від дослідників на кілька століть, не втрачає своєї актуальності. Необхідно використовувати максимально повний масив джерел із його вивчення, розглядаючи його не тільки з усіх боків, розміщення у площині історичного періоду, але й виокремлювати елемент, який під час своєї трансформації зберігає основне семантичне навантаження, незважаючи на культурно-моральні нашарування часу. Казки, що зберегли народне «сприйняття» цієї тварини, відрізняються позитивною наповненістю щодо цього персонажу. Казки, що потрапили до молоту ортодоксальної релігії, вийшли оновленими, майже незмінними, окрім символіки другорядних персонажів, у тому числі коня.

Література

1. Артюх Л., Кони на системі харчових заборон українців. Народна творчість та етнографія. 2005. № 6. С. 24–29.
2. Alan K., Outram The Earliest Horse Harnessing and Milking. URL: <https://www.dropbox.com/s/blhw40vy8pbf-d9rw/The%20Earliest%20Horse%20Harnessing%20and%20Milking.pdf?dl=0/>
3. Балужок В.Г. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян. Львів; Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 1998. С. 128.
4. Боплан Г.Л. Опис України. URL: <http://litopys.org.ua/borplan/opys.htm#fauna>.
5. Войтович В. Українська міфологія. Київ: Либідь, 2002. 524 с.
6. Горохолінська А.Н. К вопросу о семантике коня на иконах Георгия Победоносца. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2016. Вип. 10. С. 28–30.
7. Гуревич А.Я. Индивид и социум на средневековом западе. URL: <http://www.twirpx.com/file/1132788/>.
8. Goroholinskaya A.N. Wizerunki koni we wschodniej europejskiej tradycji malarstwa ikonowego. URL: <http://www.studiawarminskie.uwm.edu.pl/numery-studiowarmini-skich/#54>.
9. Давидюк В., Первинна міфологія українського фольклору. URL: <http://etnoua.info/novynu/knyha-pervisna-mifolohija-ukrajinskoho-folkloru-vdavudjuk/>.
10. Дунаєвська Л. Колиска добрих. URL: <http://www.royallib.ru>.
11. David W. Anthony. Eneolithic Horse Exploitation in the Eurasian Steppes: Diet, Ritual and Riding. URL: https://www.researchgate.net/publication/285778242_Eneolithic_horse_exploitation_in_the_Eurasian_steppes_Diet_ritual_and_riding.
12. Лосев А.Ф. Мифология греков и римлян. URL: <http://www.sno.pro1.ru/lib/losev2/index.htm>.
13. Поріцька О. Образ коня в традиційних уявленнях українців: загальнослов'янський контекст. Етнокультурна спадщина Полісся. 2005. Вип. V. С. 49–55.
14. Повесть о купце, заложившемся о добродетели жены своей. URL: <http://lib2.pushkinskiydom.ru/повесть-о-купце-заложившемся-о-добродетели-жены-своеи>.
15. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. URL: <http://lib.ru/CULTURE/PROPP/skazki.txt>.
16. Rzepnikowska I. Сказки типа «Спор о верности жены». URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_10776/c/6-053_066_rzepnikowska.pdf.
17. Сказки Верховини [Текст] / под ред. Макаренко М.С. Л., 1962. С. 224.
18. Трубецкий Е., Иное царство и его искатели в русской народной сказке [Текст]. Три Очерка о русской иконе. М., 2003. С. 187–276.
19. Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура / Смолій (відп. ред.). НАН України. Інститут історії України; Науково-дослідний інститут козацтва. К.: ІІУ, 2014. 671 с.
20. Юнг К. Человек и его символы. URL: http://royallib.com/book/yung_karl/chelovek_i_ego_simvoli.html.

Анотація

Горохолінська Г. М. Казки як площина полілатентних зв'язків культурно-ментальних конотацій на прикладі коня. – Стаття.

Стаття присвячена виявленню та аналізу культурно-ментальних конотацій в українських народних казках на прикладі такої семантичної одиниці, як кінь. Окреслення важливих та незмінних соціокультурних експліцитно та імпліцитно виражених перехідних процесів символічного сприйняття оточуючого світу, виражене за допомогою цього виду фольклорного мистецтва та семантико-компаративний підхід до аналізу символіки коня в українських казках, займає провідне місце у статті. Вони розглядаються як один із чинників формування національної культури та особливостей культурно-ментального сприйняття світу загалом. Складена таблиця казок (зібраних дослідниками попередніх століть) з основними та найбільш яскраво вираженими семантичними функціями коня. На її основі зроблено умовний поділ казок на дві групи: чарівні та соціально-побутові. На основі цього поділу окреслено шлях трансформації сприйняття образу коня, що виражений у казці.

Ключові слова: казка, кінь, конотації, культурний, ментальний.

Аннотация

Горохолінская А. Н. Сказки как плоскость полилатентных связей культурно-ментальных коннотаций на примере коня. – Статья.

Статья посвящена выявлению и анализу культурно-ментальных коннотаций в украинских народных сказках на примере такой семантической единицы, как конь. Определение важных и постоянных социокультурных эксплицитно и имплицитно выраженных переходных процессов символического восприятия ойкумены, выраженное с помощью этого вида фольклорного искусства и семантико-компаративный подход к анализу символики коня в украинских сказках, занимает важное место в статье. Они рассматриваются как один из факторов формирования национальной культуры и особенностей культурно-ментального восприятия мира в целом. Составлена таблица сказок (собранных исследователями прошлых столетий) с основными и наиболее ярко выраженными семантическими функциями коня. На ее основе сделано условное деление сказок на две группы: волшебные и социально-бытовые. На базе этого разделения обозначены пути трансформации восприятия образа коня, выраженные в народной сказке.

Ключевые слова: сказка, конь, коннотации, культурный, ментальный.

Summary

Goroholinskaya A. N. The fairy tales, as the reality of polylatent links of cultural-mental connotations, on the example of a horse. – Article.

This article is devoted to the revealing and analysis of cultural-mental connotations in the Ukrainian folk tales, for example, at the semantic unit such as a horse. The definition of important and permanent socio-cultural explicitly and implicitly expressed transients of the symbolic perception of the habitable world, expressed through this type of folklore art and the semantico-comparative approach to the analysis of the horse symbolism in the Ukrainian tales, occupies the important place in the article. They are considered as one of the factors shaping the national culture and the characteristics of the cultural-mental perception of the world. The spreadsheet of the tales (collected by the researchers of past centuries) is composed with the main and most pronounced semantic functions of the horse. On its basis, the conditional division of fairy tales into two groups is made: fairy and social. On the basis of this division, the ways of transforming the perception of the image of a horse, expressed in a folk tale, are indicated.

Key words: fairy tale, horse, connotations, cultural, mental.